

Конфіскація церковних цінностей на Харківщині 1922 р.

Волосник Ю. П.

<http://orcid.org/0000-0002-1879-8378>

доктор історичних наук, професор
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Майдан Свободи 4, 61022, Харків, Україна
yu.p.volosnyk@karazin.ua

У статті досліджується перебіг кампанії з конфіскації церковних коштовностей у Харківській губернії в 1922 р. Скориставшись обставинами страхотливого голоду, що охопив багато регіонів України у 1921 – 1922 рр., радянська держава під гаслом надання допомоги голодуючим провела широкомасштабну кампанію з «вилучення» (а насправді, нічим не прикрити конфіскацію) церковних цінностей. Конфісковувалися усі дорожочіні речі з храмів і молитовних будинків усіх без виключення релігійних конфесій. Досліджено методи проведення конфіскації церковних багатств місцевими органами влади Харківщини. При цьому показано особливу роль, що відігравали органи ДПУ, які контролювали роботу комісії з вилучення цінностей та придушували опір віруючих і духовенства. У публікації робиться спроба з'ясувати підсумки вилучення цінностей по Харкову та повітах столичної губернії. Проаналізовано ставлення різних верств суспільства до проведення кампанії з конфіскації церковних цінностей. На основі архівних джерел та матеріалів місцевої та центральної преси показано опір, який чинили віруючі і духовенство кампанії конфіскації церковних коштовностей та проаналізовано його форми і методи. Висвітлено репресивну політику атеїстичної влади, спрямовану на придушення спротиву мас віруючого населення і представників духовенства тотальній конфіскації цінностей, що нерідко проводилася брутальним способом. Показані масштаби репресій більшовицької влади щодо віруючих і служителів релігійних культів. Зроблено висновок, що, проводячи політику конфіскації церковних цінностей, більшовицька влада намагалася підірвати економічну базу церкви, прагнучи отримати внаслідок конфіскації великі фінансові ресурси, а також морально дискредитувати духовенство в очах громадськості, підірвати авторитет церкви як важливого суспільного інституту, нарешті, внести розбрат у церковне середовище. Під час здійснення кампанії з конфіскації церковних багатств була назавжди втрачена велика частина релігійних предметів, що представляли історико-культурну цінність.

Ключові слова: церковні цінності, конфіскація, вилучення, спротив, духовенство, віруючі, релігійні конфесії, служителі релігійних культів, історико-культурна цінність, більшовицька влада, радянська держава, органи ДПУ, репресії, терор, суспільний інститут, Харківська губернія, фінансові ресурси, голод, церковне середовище, атеїстична влада.

Кампанія з конфіскації церковних цінностей, здійснена більшовиками 1922 р. в умовах жорстокого голоду, що охопив значні території України та інших регіонів радянської держави, безумовно, належить до трагічних сторінок новітньої історії. На жаль, у вітчизняній історичній літературі все ще доволі епізодично досліджено перебіг та наслідки процесу вилучення церковних коштовностей в різних регіонах України, зокрема на Харківщині, на той час столичній губернії УСРР. Незважаючи на те, що дана тема знайшла своє певне відображення в історіографії [3, 4, 6, 11, 12], її окремі аспекти – масштаб вилучення церковних коштовностей, спротив духовенства та вірян, реакція населення на дії влади та ін. ще потребують подальшого вивчення та уточнення.

Мета статті – дослідити кампанію з конфіскації церковних цінностей на Харківщині 1922 р. Хронологічні межі – 1922 р. – час проведення органами радянської держави кампанії з вилучення церковних цінностей. Територіальні межі – Харківська губернія у межах 1922 р.

При написанні статті автором були використані наступні групи джерел: законодавчі та нормативно-правові документи [10], опубліковані збірники документів з цієї проблеми [1, 2], періодична преса [5, 9], архівні матеріали [13–19]. Джерельна база є репрезентативною і дозволяє розкрити мету статті.

В умовах голоду 1921–1922 рр., що виник не лише через посуху, а й внаслідок політики воєнного комунізму, більшовицька влада починає кампанію з конфіскації церковних коштовностей під виглядом допомоги голодуючим у Поволжі. Але справжні цілі цієї кампанії були іншими. У своїй записці (30 березня 1922 р.) Л. Троцький до членів політбюро ЦК РКП(б) розкривав справжню мету: «Кампанія з приводу голоду... дуже вигідна, оскільки загострює всі питання про долю церковних скарбів. Ми повинні... довести цю кампанію всередині церкви до повного розриву з чорносотенною ієрархією... до нових виборів ієрархії» [1, с. 163]. Тобто мова йшла про внесення розколу у середовище духовенства та віруючих, про те, щоб повністю дискредитувати церкву як суспільний інститут.

Кампанія з конфіскації (вилучення – офіційною мовою) церковних цінностей розпочалася в УСРР після опублікування 8 березня 1922 р. постанови ВУЦВК «Про передачу церковних цінностей в фонд допомоги голодуючим» [10, с. 183]. Ця постанова практично повністю співпадала з аналогічним декретом, виданим 23 лютого 1922 р. ВЦВК РРФСР, але розширяла коло речей, що підлягали вилученню: не тільки золоті, срібні та з дорогоцінним камінням, але й вироби з платини та слонової кістки. Ці коштовності повинні були вилучатися не тільки з церков, але й з монастирів, молитовних будинків, синагог, мечетей та інших культових споруд усіх без винятку конфесій [10, с. 183]. Упродовж одного місяця місцеві ради повинні були провести конфіскацію вказаних цінностей. У постанові наголошувалося, що вилученню підлягають лише ті «предмети з платини, золота, срібла, коштовного каміння, слонової кістки, вилучення яких не може істотно зачепити інтереси самого культу...» [10, с. 183]. Проте ця фраза постанови виявилася, як показали наступні події, лише декларацією. Вже 30 березня 1922 р. М. Калінін у телеграмі до голів губвиконкомів роз'яснював: «поняття церковні цінності, що не мають істотного значення для самого культу, визначити немає можливості» [13, арк. 24].

У постанові ВУЦВК жодним словом не згадувалося про голод, що охопив багато губерній України і вже збирав велику «жатву скорботи». Для проведення вилучення храмових цінностей у кожній губернії створювалася комісія з представників губвиконкому, губпомголоду та губфінвідділу під головуванням члена ВУЦВК.

До складу комісії М. Скрипник пропонував призначати в якості секретарів лише співробітників ДПУ [13, арк. 26]. При вилученні цінностей обов'язково мали бути присутніми представники груп віруючих. Передбачалось покарання за приховування церковних цінностей – 1 рік примусових робіт та конфіскація всього майна релігійних громад [10, с. 183].

У своїй відозві 28 лютого 1922 р. патріарх РПЦ Тихон засудив дії більшовицької влади, спрямовані на примусове вилучення церковних богослужбових речей, назвавши їх «актом святотатства». Але патріарх допускав можливість пожертвування церковних речей, які «не мають богослужбового вживання» [1, с. 114].

Представники різних конфесій звернулися до громадян міста і закликали допомогти голодуючим. Так, в газеті «Вісті» 7 квітня 1922 р. було опубліковано звернення архієпископа Харківського та Охтирського Нафаніла, в якому він закликав для допомоги голодуючим віддавати і церковні цінності [5, 7 квітня]. Церковна рада автокефального собору св. Миколая звернулася до всіх громадян Харкова з відозвою «... нести свої жертви на поміч тим нещасним нашим братам, котрі... тяжко голодують». У храмі св. Миколая розпочався збір коштів на допомогу голодуючим [15, арк. 115].

Але владі потрібне було насильницьке вилучення церковних цінностей та дискредитація духовенства. З метою нагнітання антирелігійної істерії в суспільстві в пресі розпочалося цькування духовенства, його звинувачення у контрреволюції та інших «злочинах» [6, 30 березня, 6 квітня].

Після кривавих подій в м. Шуї В. Ленін 19 березня 1922 р. у тасмному листі до членів політбюро ЦК РКП(б) наполягав: «... Вилучення цінностей... повинно бути проведено з нещадною рішучістю, безумовно не перед чим не зупинючись і в найкоротший термін. Чим більше представників реакційної буржуазії і реакційного духовенства нам вдасться розстріляти з цього приводу, тим краще» [1, с. 143]. Тобто для атеїстичної влади з'являється ще один мотив – фізичне знищення частини нелояльного духовенства і вірян та залякування суспільства.

Масова кампанія з вилучення цінностей з культових споруд почалася на Харківщині 3 квітня 1922 р. [11, с. 26]. Її планувалося провести у Харкові до 5 травня, у повітах губернії до 15 травня, у волостях до 25 травня [13, арк. 26], але ці терміни потім були подовжені. Створену губвиконкомом 22 березня 1922 р. губкомісію, що мала займатися конфіскацією цінностей, очолив секретар Харківського губкому К. А. Кіріж, а до її складу увійшли Вендров – керівник губфінвідділу та Анохін (губкомголод) [11, с. 26]. Але ще за кілька днів до цього, 31 березня, з будівлі Хоральної синагоги комісія з реквізиції церковних цінностей вилучила вагою понад 20 ф. срібних виробів культового призначення (срібні підсвічники, лампадки, бокальчики тощо) [15, арк.1]. 1 квітня та 26 квітня 1922 р. в Миколаївському соборі, що належав Українській автокефальній церкві, було конфісковано срібних речей, що використовувалися для богослужіння, вагою понад 5 пудів [15, арк. 2,3]. З Благовіщенського собору 10 квітня та 23 травня було взято церковного срібла загальною вагою понад 5 пудів [15, арк. 22–26], з Успенського кафедрального собору вилучили 15 п. 32 ф. лише срібних риз, прикрашених дрібними діамантами, рубінами та перлами [15, арк. 34]. З Покровського монастиря було вилучено срібних чаш, дискосів, хрестів, окладів Євангелія, тарілок тощо загальною вагою 12 п. 39 ф. [15, арк. 43]. З вірменської церкви св. Григорія 8 квітня конфісковано срібних чаш, тарілок, дарохранительниць вагою 4 ф. 90 зол. [16, арк. 19]. З Лютеранської євангелічної церкви забрали чаш, хрестів, дарохранительниць вагою 4 ф. 87 зол. [15, арк. 20, 21]. Римсько-католицький костел у Харкові теж не був виключенням. У ньому конфіскували срібних і золотих богослужбових речей вагою понад 6 ф. [15, арк. 21].

Папа римський Пій XI, намагаючись врятувати церковні святині, хотів купити у радянського уряду конфісковані церковні цінності, передавши їх на тимчасове зберігання місцевому єпископу РКЦ, але більшовики не пристали на цю пропозицію [1, с. 258; 4, с. 102, 147]. Не допомогло й посилання римо-католицьких громад на умови Ризького миру, оскільки Народний комісаріат іноземних справ відхилив їх як безпідставні [13, арк. 28]. Загальне уявлення про кількість вилучених у Харкові та повітах губернії церковних коштовностей дає таблиця 1.

Таблиця 1. Відомості про надходження у Харківський губфінвідділ церковних цінностей з церков Харкова та повітів з 31 березня по 19 липня 1922 р. Таблицю подано за [14, арк. 89]

Звідки поступили	Срібло				Золото			Інші цінності
	Пуд.	Фунт.	Зол.	Дол.	Фунт.	Зол.	Дол.	
З м. Харкова	217	13	50	48	1	6	86	Діамантів – 64, рубинів – 8, смарагдів – 1, сапфірів – 2, аметистів – 2, перлів – 23, мнтр з перлами та ін. коштов. каміння – 6
З Охтирського повіту	86	25	91	66	9	28	21	Мідь та слонова кістка – 1 пуд. 11 ф. 95 зол.
- // - Богодухівського - //	40	31	24	45	2	72	75	–
- // Валківського - //	26	18	7	–	–	–	–	–
- // Вовчанського - //	27	6	55	78	1	72	–	–
- // Ізюмського - //	26	4	60	60	–	–	–	20 крб. золот. монети
- // Зміївського - //	30	17	47	48	–	–	–	Вишивка та мідь 12 пуд. 36 фун.
- // Куп'янського - //	24	4	44	–	–	6	48	1 митра – 2 ф. 3 зол.
- // Лебединського - //	38	9	58	–	–	18	48	–
- // Харківського - //	88	39	20	–	–	–	–	–
- // Сумського - //	65	35	77	–	1	9	67	Діамантів – 38,75 кар., рубинів – 5,25 кар., смарагдів – 5,5 кар., перлів – 41,5 кар.
- // Чугуївського - //	6	10	23	36	–	–	–	–
Всього з повітів	461	3	34	45	15	52	67	14 пуд. 10 фун. 2 зол.
Всього по губернії	678	17	84	93	18	59	57	

Слід зазначити, що дані, наведені в цій таблиці, не стикуються між собою та суттєво розходяться з відомостями, що їх озвучив на пленумі (22 липня 1922 р.) Харківського губкому КП(б)У секретар губкому К. А. Кіркіз. За його інформацією, з храмів Харківської губернії було вилучено срібла вагою 636 пудів (тобто на 42 пуда менше, ніж за даними губ фінвідділу) та 7 ф. 56 зол. золота (тобто на 11 фунтів менше реально зібраного) [16, арк. 11]. Відомо також, що вже станом на 10 червня 1922 р. по Харкову з церков було вилучено понад 220 пудів срібла (а не 217 пудів, як за даними губфінвідділу) [14, арк. 88]. Дослідники вже звертали увагу на те, що більшовицькі дані про реквізовані церковні цінності не є докладними, а через це не достовірні [4, с. 93].

Великі розбіжності в інформації щодо конфіскованих у церкви коштовностей не є випадковими. Влада не була зацікавлена, щоб донести до широкого загалу достовірну інформацію про кількість вилучених цінностей, лише невелику частину з яких планувалося використати на допомогу голодуючим. Згідно звіту Харківського губвиконкому за 1922 р., цінностей було вилучено на суму 150 тис. крб. золотом. При цьому зазначалося, що «продовольча допомога... вилілася головним чином у постачання губерній Поволжжя» [8, с. 156]. Виходило так, наче в південних губерніях України та на Харківщині ніякого голоду і не було.

За пропозицією Л. Троцького, було вирішено виділити на допомогу голодуючим лише 1 млн. золотих карбованців «... в рахунок наступної реалізації вже зібраних церковних цінностей...» [1, с. 164]. Це всього 21,5 % від загальної суми (4,65 млн. крб) вилучених у церкви коштовностей [1, с. 184].

Сподівання «кременівських вождів» на вилучення у церкви цінностей на сотні мільйонів та навіть мільярди золотих карбованців не справдилися. Переважна частина церковних багатств була пограбована і зникла ще в роки громадянської війни, але Л. Троцький намагався перекласти провину за це на церковну верхівку, вимагав від ДПУ провести слідство та навіть повторне «повне» вилучення цінностей [2, с. 196–197].

Деякі сучасні історики вважають, що лівова частка зібраних коштів пішла на здійснення самої кампанії з конфіскації церковних цінностей [1, с. 82], але це питання потребує окремого ретельного дослідження. Якесь (чимала) частина конфіскованих цінностей залишилася у місцевого партійного керівництва. Про це свідчить наступний факт. 15 липня 1925 р. у приміщення Холодногірського партійно-професійного клубу Харкова при відкритті сейфа («незгораемого шкафа») було виявлено чимало речей церковного майна: 10 срібних предметів – хрести, чаші, дискос, дарохранительниця, тарілки та багато інших предметів релігійного культу [17, арк. 3, 8].

У процесі часто бруталного вилучення церковних цінностей реліквій була знищена величезна маса високохудожніх речей [2, с. 132, 133, 140]. Лише мізерна частка конфіскованих церковних коштовностей була врятована від неминучого знищення. За даними О. Нестулі, співробітники Харківського музею стародавнього українського мистецтва відібрали для поповнення експозиції 14 Свангелій в окладах, 14 хрестів, 9 чаш, підсвічник, 6 ікон в окладах, що були вилучені з храмів Харківщини [7, с. 144]. Та це була крапля у морі.

Внаслідок вилучення, часто у варварський спосіб [2, с. 91, 133], гинули справжні шедеври релігійного мистецтва, що мали неабияку історичну та культурну цінність. Як справедливо зазначив український дослідник І. Власовський, «... то не мало значення, з якої церкви забирали церковні цінності, бо це був грабунок скарбу української національної культури» [7, с. 12]. З таким висновком важко не погодитися.

Не дивлячись на обставини голоду та моральний тиск і репресії з боку влади, населення Харківщини чинило опір пограбуванню церкви. Цей спротив виливався як у активні, так і в пасивні прояви. Хоча в оприлюдненому звіті Харківського губвиконкому (1922 р.) повідомлялося, що «відношення трудового населення, особливо робітників,

дуже доброзичливе», а «селянство до конфіскації цінностей церкви здебільшого відносилось пасивно» [8, с. 156], проте реальність суттєво відрзнялася від офіційних заяв. Якщо акції протесту – мітинги, публічні несанкціоновані зібрання біля храмів, пряме перешкоджання вилученню цінностей були справою доволі ризикованою з огляду на можливі репресії, то пасивні форми спротиву застосовувалися доволі широко. Серед них – приховування церковних цінностей, приховування інвентарних книг храмів і монастирів [12, с. 118], розповсюдження різних чуток, що засуджували та ганьбили дії влади та її представників (щоправда, органи ДПУ брали таких розповсюджувачів на облік «як політично неблагонадійних») [19, арк. 89]. Цікава деталь: за спостереженням тих, хто проводив ревізії храмових цінностей, найбільш запеклий опір конфіскації чинили не стільки представники духовенства, скільки церковні ради. «Церковні ради, – читаємо у одному зі звітів, – люто захищали інтереси церкви, спираючись на молящу масу» [13, арк. 50].

Побоюючись зростаючого спротиву, влада поряд з репресивними вживала також заходи агітаційного характеру. Так, 22 квітня 1922 р. до Харківської комісії з вилучення з центру надійшла вказівка провести повторну агітацію на підтримку вилучення владою цінностей, зокрема серед службовців військових частин, військ ДПУ та міліції [15, арк. 2]. Проводилася активна агітація і серед робітників, селян та, особливо, жіноцтва [15, арк. 50, 52].

Архівні документи відображають опір населення в різних повітах губерній. За інформацією з Охтирського повіту, суду губревтрибуналу було подано 18 осіб, з яких один – голова комітету незаможних селян (він же голова церковної ради) [14, арк. 56]. Переважна більшість була притягнута до суду за приховування описів та розтрату церковного майна, і лише деяких – за образу членів комісії з вилучення церковного майна [14, арк. 56]. У Валківському повіті (де, за офіційними відомостями «спротиву ніде вчинено не було») віддали під суд 3 священиків разом з церковними радами за неподання інвентарних описів та недостатчу церковних цінностей [14, арк. 30]. При цьому, за словами офіційного звіту, «до вилучення населення віднеслося майже байдуже» [14, арк. 30 зв.]. В Ізюмському повіті, де настрої міського населення характеризувалися владою як «пасивно-протестні», священнослужителі лише під сильним тиском властей змушені були віддавати церковні цінності [14, арк. 23]. Але у Куп'янському повіті за спротив вилученню цінностей у селі Волоско-Балаклеево та побиття одного з представників комісії з вилучення цінностей сесією військового відділу Харківського губревтрибуналу до розстрілу було засуджено одного священика та трьох селян до 5 років позбавлення волі умовно [3, с. 105]. В селі Піски Ізюмського повіту священики Мухін і Кудицький відмовилися зняти ризу з чудотворної ікони, мотивуючи це тим, що побоювалися обурення селян. Після їх виклику до ДПУ риза з ікони все ж була знята, хоча це і не врятувало священнослужителів від суду ревтрибуналу [19, арк. 87 зв.]. У Ямненській волості Богодухівського повіту під час вилучення цінностей з церков стався інцидент, коли вдарили на сполох і біля однієї церкви зібрався чималий натовп. Бійки не сталося, оскільки громадяни обмежилися лише вигукуванням свого невдоволення. Але влада все ж заарештувала декого з учасників цієї події, їхні справи було передано до губревтрибуналу [14, арк. 18].

Більш активним був спротив у Харкові – тогочасній столиці УСРР. Так, 2 травня 1922 р. під час завершення конфіскації цінностей з Воскресінської церкви біля храму зібрався натовп, який фактично заблокував комісію з вилучення у храмі, не дозволяючи їй вивести коштовностей. З натовпу лунали вигуки, що це є грабіж [11, с. 27; 13, арк. 58]. Лише після того, як до церкви підтягнувся загін кінної міліції, натовп став розбігатися. Після інциденту його активні учасники вночі були заарештовані та передані до суду особливої сесії губревтрибуналу [12, с. 118; 13, арк. 58]. Аналогічний випадок спротиву мав місце і при вилученні цінностей в Озерянській церкві [4, с. 48].

Упродовж травня-вересня 1922 р. у Харкові та губернії відбувалися непоодинокі судові процеси над представниками духовенства та мирян за спротив конфіскації церковних цінностей. Їх справжньою метою було, по-перше, залакати духовенство та вірян, придушити будь-який опір антицерковній політиці влади [6, с. 30], а по-друге, морально дискредитувати духовенство і загалом церкву, як суспільний інститут. З цієї метою дії духовенства та прихожан на захист церковного майна влада та підконтрольні їй засоби масової інформації спеціально представляла як протидію її зусиллям допомогти голодуючим. Хоча, як зазначають дослідники, цей спротив був спрямований саме проти насильницьких методів вилучення церковних цінностей, а не проти допомоги голодуючим [11, с. 27]. Вже в травні 1922 р. виїзною сесією губревтрибуналу було розглянуто справу церковної ради та філії Петро-Павлівської церкви у м. Білопілля за вчинення спротиву вилученню церковних цінностей. На лаві підсудних опинилося 12 осіб серед яких священник Аджоков, диякон Приходько та інші. Вина звинувачених полягала у тому, що вони не одразу (а на наступний день) пред'явили комісії з вилучення інвентарну книгу. До того ж, біля храму зібрався натовп, що вигукував образи на адресу комісії, погрожував охороні та жбуряв каміння. Ревтрибунал засудив Аджокова до 6 місяців примусових робіт, диякона Приходька до трьох місяців, а ще трьох звинувачених – до сплати штрафу, решту виправдав [9, 15 лютого].

Тоді ж у Харкові відбувся відкритий суд над групою священнослужителів і вірян, яких звинувачували у спротиві конфіскації церковних коштовностей. Усього було притягнуто 13 осіб [18, арк. 51 зв.]. Намісника Покровського собору ігумена Паладія засудили до 1 року примусових робіт. Також був засуджений настоятель кафедрального собору протоієрей Твердохлебов, священники Юшков та Гонтарчук та 9 мирян, яких засудили до сплати штрафу. Провина засуджених полягала у відсутності дореволюційних описів монастирського та соборного майна [3, с. 103]. Незабаром у Харкові відбувся ще один публічний процес над групою з 11 осіб (з яких 5 монахів на чолі з ігуменом Стрілчанського монастиря Олейніковою), що звинувачувалися у підбуренні до виступу проти конфіскації монастирських коштовностей та приховуванні дорогоцінних церковних предметів [18, арк. 54 зв.]. Було з'ясовано, що під час вилучення цінностей члени місцевої комісії склали фіктивні акти про вилучення дорогоцінних речей з метою їх привласнення. Таким чином було украдено 50 предметів великої цінності. Ревтрибунал засудив винних у незаконному заволодінні церковними цінностями 4 членів комісії до розстрілу, інших фігурантів справи до різних термінів ув'язнення [9, 24 лютого].

У вересні 1922 р. архієпископ Харківський і Охтирський Нафанаїл (Н. Троїцький), священники Котов та Т. Борисенко, диякони Невський і Шишкін предстали перед губревтрибуналом начебто за спротив вилученню церковних цінностей [18, арк. 70]. Трибунал засудив Нафанаїла та Котова до трьох років примусових робіт з утриманням їх під вартою, але «по старості» вони були звільнені від покарання, інші отримали від 1 до 2 років ув'язнення [18, арк. 70]. Наприкінці 1922 р. Нафанаїла змусили виїхати з Харкова на заслання [6, с. 31]. За спротив вилученню церковних цінностей суду ревтрибуналу був відданий архімандрит Святогірсько-Успенського монастиря Харківської губернії Т. Скрипченко [11, с. 28]. Як зазначалося у звіті губревтрибуналу (за 1922 р.) у багатьох справах за спротив вилученню церковних цінностей «трибунал проводив політику найсуворішої судової репресії» [18, арк. 119]. Аналогічні процеси відбувалися тоді по всій Україні. За даними деяких дослідників, під час ревізій церковних цінностей 1922 р. по Харківській єпархії було розстріляно 98 лише духовних осіб, а загалом по УСРР – 583 чол. [4, с. 110]. Але навряд чи ці цифри можна вважати остаточними.

Отже, в умовах голоду, що лютував у багатьох регіонах України, а також на інших територіях радянської держави, більшовицький режим під гаслом допомоги голодуючим активно проводив кампанію з конфіскації церковних цінностей. Тим самим влада намагалася

повністю знищити економічний базис церкви, прагнучи отримати великі фінансові ресурси від цього, а також дискредитувати церкву як суспільний інститут, підірвати довіру віруючих до духовенства, звівши нанівець вплив останнього на суспільство.

Вилучення церковних цінностей (нерідко у брутальний спосіб) викликало широкомасштабний спротив віруючих і частини духовенства Харківщини. Форми спротиву були різноманітними: від прямого перешкоджання конфіскації до приховування церковного майна та інвентарних описів. Використовуючи репресивні органи, місцева влада суворо придушувала будь-який опір, намагаючись за допомогою терору залякати неояльне до неї духовенство та віруючих. Разом з тим ця кампанія була розрахована на внесення глибокого розколу в церковне середовище.

Конфісковані церковні цінності відправлялися до Москви і лише невелика частина отриманих коштів була використана на реальну допомогу голодуючим. Під час кампанії з вилучення церковних цінностей була назавжди втрачена величезна кількість предметів старовини, що представляли музейну та історичну цінність, культурну спадщину українського народу.

1. Архивы Кремля. Политбюро и церковь. 1922–1925 гг. Кн.1. М. Новосибирск, 1997. 599 с.
2. Архивы Кремля. Политбюро и церковь. 1922–1925 гг. Кн.2. М. Новосибирск, 1998. 647 с.
3. Ахиепископ Онуфрий (Легкий) История Харьковской епархии. 1799–2009. / Ахиепископ Онуфрий (Легкий). Харьков, 2009. 447 с.
4. Верига В. Конфіскація церковних цінностей в Україні в 1922 р. / В. Верига. К., 1996. 192 с. Вісті. К., 1922.
5. Матвиенко М. Харьковская епархия. Краткий очерк истории / М. Матвиенко // Православная энциклопедия Харьковщины. Харьков, 2009. С. 5-56.
6. Нестуля О. Доля церковної старовини в Україні 1917–1941. Ч.1. 1917. – середина 1920-х рр. / О. Нестуля. К., 1995. 280 с.
7. Отчет Харьковского губисполкома и губэкономсовещания. Вып. II. Отчеты нехозяйственных органов 1 апр. 1922 г. – 1 окт. 1922 г. Харьков, 1922. 192 с.
8. Пролетарий. Харьков, 1922.
9. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. Харьков, 1922.
10. Силантьев В. И. Большевики и православная церковь на Украине в 20-е годы. / В. И. Силантьев. Харьков, 1998. 231 с.
11. Скрипчук В. П. Участь органів ДПУ Харківщини в проведенні кампанії з конфіскації церковних цінностей 1922 р. / В. П. Скрипчук // Чорноморський літопис. 2016. Вип. 11. С. 114-120.
12. ДАХО (Державний архів Харківської області). Ф. Р-203. Оп. 1. Спр. 886. Руководящие материалы и переписка об изъятии церковных ценностей в фонд помощи голодающим 1922. 58 арк. // ДАХО.
13. ДАХО. Ф. Р-203. Оп. 1. Спр. 887. Информационные сводки и переписка об изъятии церковных ценностей в фонд помощи голодающим по Харьковской губернии 1922. 120 арк. // ДАХО.
14. ДАХО. Ф. Р-203. Оп. 1. Спр. 888. Акты Харьковской губернии по изъятию церковных ценностей, о проверке инвентарных описей церковного имущества храмов, синагог и молелен г. Харькова. 1922. 114 арк. // ДАХО.
15. ДАХО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 715. Протоколы заседаний пленумов губкома КП(б)У 18 янв. – 9 дек. 1922 г. 26 арк. // ДАХО.
16. ДАХО. Ф. Р-845. Оп. 2. Спр. 1075. Акты и описи изъятых церковных ценностей. 1925. 18 арк. // ДАХО.

17. ДАХО. Ф. Р-212. Оп. 2. Спр. 16. Доклады о работе Харьковск. Губревтрибунала. За 1921, 1922, 1923 годы. 142 арк. // ДАХО.
18. ДАХО. Ф. Р-203. Оп. 1. Спр. 794. Информационные бюллетени губотдела ГПУ и губЧК, сводки отделов управления уездных исполкомов о политическом, экономическом положении. 1922 г. Т.1. 188 арк. // ДАХО.

Volosnyk Yu. P. The Seizure of Church Valuables in Kharkiv Province in 1922

<http://orcid.org/0000-0002-1879-8378>
Doctor of Sciences (History), Professor
V. N. Karazin Kharkiv National University
4 Svobody Sq., 61022, Kharkiv, Ukraine
yu.p.volosnyk@karazin.ua

The article examines the course of the campaign of the seizure of church valuables in Kharkiv province in 1922. Using the circumstances of the terrible famine that covered many regions of Ukraine from 1921 to 1922, the Soviet state conducted a large-scale campaign of «withdrawal» (in fact, a confiscation which wasn't covered by any other reason) of church values. All valuables from the temples and houses of worship were confiscated without an exception for any religion. The methods of confiscation of church riches by local authorities of Kharkiv region are examined. We also show a special role played by the authorities of the State Political Directorate, who controlled the work of the commissions for the seizure of values and suppressed the resistance of believers and the clergy. The publication attempts to find out the results of the seizure of values in Kharkiv and the districts of the capital province. The attitude of different parts of the society to the campaign on confiscation of church values is analyzed. On the basis of archival sources and materials of the local and central press there is shown the resistance made by the faithful and the clergy to the campaign of confiscating the church valuables, and its forms and methods are analyzed. The repressive policy of atheist authorities, aimed at suppressing the resistance of the masses of the believing population and representatives of the clergy to the total confiscation of values, which was often carried out in a brutal way, is highlighted. The scale of the repression of the Bolshevik authorities against believers and acolytes of religious cults is shown. It is concluded that by pursuing a policy of confiscation of church values, the Bolshevik authorities tried to undermine the economic base of the church, seeking to obtain large financial resources as a result of confiscation, as well as to morally discredit the clergy in the eyes of the public, undermine the authority of the church as an important social institution and, finally, to bring discord into the church community. During the campaign for the confiscation of church treasures, much of the religious items of historical and cultural val

Keywords: church values, confiscation, seizure, resistance, clergy, believers, religious denominations, religious acolytes, historical and cultural value, Bolshevik power, Soviet state, SPD bodies, repression, terror, social institution, Kharkiv province, financial resources, famine, church environment, atheist power, local power structures.

**Волосник Ю. П. Конфискация церковных ценностей
на Харьковщине в 1922 г.**

<http://orcid.org/0000-0002-1879-8378>

доктор исторических наук, профессор

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

Площадь Свободы 4, 61022, Харьков, Украина

yu.p.volosnyk@karazin.ua

В статье исследуется ход кампании по конфискации церковных ценностей в Харьковской губернии в 1922 г. Воспользовавшись обстоятельствами страшного голода, который охватил много регионов Украины в 1921 – 1922 гг. советское государство под лозунгом предоставления помощи голодающим провело широкомасштабную кампанию по «изъятию» (а на деле, ничем не прикрытую конфискацию) церковных ценностей. Конфисковывались все драгоценные вещи из храмов и молитвенных храмов всех без исключения религиозных конфессий. исследованы методы проведения конфискации церковных богатств местными органами власти Харьковщины. При этом показано особенную роль, которую играли органы ГПУ, которые контролировали работу комиссий по изъятию ценностей и подавляли сопротивление верующих и духовенства. В публикации делается попытка выяснить итоги изъятия ценностей по Харькову и уездах столичной губернии. Проанализировано отношение различных слоев общества к проведению кампании по конфискации церковных ценностей. на основе архивных источников и материалов местной и центральной прессы показано сопротивление, которое оказывали верующие и духовенство кампании по конфискации церковных ценностей и проанализированы его формы и методы. Освещена репрессивная политика атеистической власти, направленная на подавление сопротивления масс верующего населения и представителей духовенства тотальной конфискации ценностей, которая нередко производилась brutальным способом. Показаны масштабы репрессий большевистской власти относительно верующих и служителей религиозных культов. Сделан вывод, что осуществляя политику конфискации церковных ценностей, большевистская власть стремилась подорвать экономическую базу церкви, желая получить вследствие конфискации огромные финансовые ресурсы, а также морально дискредитировать духовенство в глазах общественности, подорвать авторитет церкви как важного общественного института, наконец, внести распри в церковную среду. Во время осуществления кампании по конфискации церковных богатств бала навсегда утрачена значительная часть религиозных предметов, которые представляли историко-культурную ценность.

Ключевые слова: церковные ценности, конфискация, изъятие, сопротивление, духовенство, верующие, религиозные конфессии, служители религиозных культов, историко-культурная ценность, большевистская власть, органы ГПУ, советское государство, репрессии, общественный институт, Харьковская губерния, финансовые ресурсы, голод, церковная среда, атеистическая власть.